

Urszula Struzikowska-Seremak

Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krakowie Filia nr 7

Jakub Lickiewicz

Zakład Psychologii Zdrowia, Wydział Nauk o Zdrowiu,

Uniwersytet Jagielloński Collegium Medicum

orcid: 0000-0001-7371-0204

Marta Makara-Studzińska

Zakład Psychologii Zdrowia, Wydział Nauk o Zdrowiu,

Uniwersytet Jagielloński Collegium Medicum

orcid: 0000-0002-7317-7574

**PSYCHOLOGICZNE DETERMINANTY WYKLUCZENIA
SPOŁECZNEGO Kobiet-OFIAR PRZEMOCY W RODZINIE**

Streszczenie

W artykule poruszono problematykę wchodzenia, a następnie podtrzymywania roli ofiary przemocy w rodzinie w kontekście próby stworzenia portretu psychologicznego kobiet doświadczających przemocy w swoim środowisku rodzinnym. Składowymi portretu psychologicznego – zdaniem autorów artykułu – jest osobowość, styl radzenia sobie ze stresem, lęk i sytuacja socjoekonomiczna. Badania własne wskazały, że cechami charakteryzującymi kobiety doświadczające wielokrotnej przemocy w środowisku domowym są: neurotyczność, introwersja, niska otwartość na doświadczenia, styl radzenia sobie ze stresem skoncentrowany na emocjach oraz gorsza niż w grupie kontrolnej sytuacja na rynku pracy i niższe wykształcenie. Pozwala to na

wysunięcie wniosków o prawdopodobnych cechach osób narażonych na wykluczenie społeczne z powodu przemocy w rodzinie.

Słowa kluczowe: portret psychologiczny, osobowość, kryzys psychologiczny, stres psychologiczny, styl radzenia sobie ze stresem, lęk, przemoc w rodzinie, wykluczenie społeczne

Psychological determinants in societal exclusion experienced by domestic violence victims

Abstract

The article embraces the problem of woman's victimology in domestic violence environment; origins and sustainability of her role as a victim of familial abuse – all in context of her psychological portrait. According to the author, the components of such portrait are personality, capability in stress management, fear and socioeconomic situation. Author's own research referenced in the article suggests that characteristics of a woman who repetitively experiences violence in domestic environment are: neuroticism, introversion, low openness for experiences, coping with stress focused on emotions and lesser job skills as in comparison with subjects in control group. It allows to come to a conclusion which personality traits are most likely to be found in people who are subjects of social exclusion due to domestic violence.

Key words: psychological portrait, personality, psychological crisis, psychological stress, stress coping and management, fear, domestic violence, social exclusion

Wprowadzenie

Zjawisko przemocy w rodzinie coraz częściej staje się przedmiotem badań naukowych. W myśl definicji Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz Kodeksu karnego przez przemoc rozumie się jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające na niebezpieczeństwo utraty zdrowia i życia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne. Irena Pospiszyl definiuje przemoc jeszcze krócej, określając to zjawisko jako „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej lub psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”¹. Wśród wielu rodzajów przemocy szczególnie problem społeczny stanowi przemoc w rodzinie, która dotyczy szeroko rozumianych nadużyć, mających miejsce w warunkach funkcjonowania rodziny². O skali zjawiska mogą świadczyć wyniki badań przeprowadzonych przez Światową Organizację Zdrowia, które pokazują, że w skali całego świata jedna na trzy kobiety doświadczyły przemocy w rodzinie³.

¹ I. Pospiszyl, *Razem przeciwko przemocy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 16.

² Por. M. Montalto, *How Have Academic Theories of Domestic Violence Influenced Western Physical Domestic Violence Treatment Programs in Recent Years?*, „Journal of Alcoholism & Drug Dependence” 2016, vol. 4, no. 2, <https://www.omicsonline.org/open-access/how-have-academic-theories-of-domestic-violence-influenced-westernphysical-domestic-violence-treatment-programs-in-recent-years-2329-6488-1000237.pdf> [dostęp: 17.09.2018].

³ World Health Organization, *Violence and Injury Prevention*, Geneva 2014, https://www.who.int/violence_injury_prevention/en/ [dostęp: 6.09.2018].

Wśród czynników ryzyka przemocy domowej wymienia się wiek, wykształcenie oraz zawód. Istotne są także relacje rodzinne i przekonania religijne⁴. Za istotny czynnik ryzyka, pozostający po stronie ofiary, uważa się także brak wsparcia społecznego⁵. Konsekwencjami przemocy domowej może być również pogorszenie funkcjonowania fizycznego i psychicznego, w tym objawy depresji oraz lęku⁶. Brunon Hołyst podkreśla istnienie „potencjału wiktymogenego”, który rozumieć można jako system cech osobniczych jednostki, jak również struktur społecznych, które wraz z cechami związanymi z warunkami życia jednostki predysponują ją do wejścia w sytuację zagrażającą zaistnieniem przestępstwa. Potencjał ten może wystąpić m.in. w cechach kondycji psychicznej, biologicznej, społecznej czy ekonomicznej⁷.

Konsekwencje przemocy w rodzinie wpływają zarówno na funkcjonowanie fizyczne, jak i psychiczne. W badaniach dotyczących jakości życia kobiet doświadczających przemocy w rodzinie podczas ciąży wykazano pogorszenie stanu zdrowia fizycznego oraz, w przypadku przemocy psychicznej, obniżenie poziomu funkcjonowania społecznego i samopoczucia⁸. Jeszcze inną konsekwencją przemocy domowej jest wykluczenie społeczne, związane ze wstydem i poczuciem winy, często pojawiającymi się u ofiar.

Jak podkreślają liczni autorzy, wykluczenie społeczne ma wiele twarzy. Powiązane z nim pojęcia to: ostracyzm, dyskryminacja, dehumanizacja i izolacja społeczna. Ze względu na pojemność zjawiska, proponuje się jego szeroką definicję, rozumiejąc wykluczenie społeczne jako doświadczenie oddzielenia od innych, związane z fizycznym (np. izolacja społeczna) lub emocjonalnym (np. odrzucenie) aspektem funkcjonowania⁹. Szerszą definicję proponują Suzanne Moffatt i Nina Glasgow, które postrzegają wykluczenie jako separację jednostki lub grupy od szeroko rozumianego społeczeństwa¹⁰. Według Kipa Williamsa

⁴ F. Naeem *et al.*, *Angry Wives, Abusive Husbands: Relationship between Domestic Violence and Psychosocial Variables*, „Women’s Health Issues” 2008, vol. 18, issue 6, s. 453–462.

⁵ P. Montesó-Curto *et al.*, *Violence and Depression in a Community Sample*, „Journal of Clinical Nursing”, 2016, no. 26, https://www.researchgate.net/publication/305823230_Violence_and_depression_in_a_community_sample [dostęp: 6.09.2018].

⁶ M. Ahmadzad-Asl *et al.*, *Domestic Violence Against Women as a Risk Factor for Depressive and Anxiety Disorders: Findings from Domestic Violence Household Survey in Tehran, Iran*, „Archives of Women’s Mental Health” 2016, vol. 19, issue 5, s. 861–869.

⁷ B. Hołyst, *Wiktymologia*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000.

⁸ Z. Tavoli, A. Tavoli, *Quality of Life in Woman Who Were Exposed to Domestic Violence during Pregnancy*, „BMC Pregnancy and Childbirth” 2016, vol. 16, <https://bmcpregnancychildbirth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12884-016-0810-6> [dostęp: 11.09.2018].

⁹ P. Riva, J. Eck, *The Many Faces of Social Exclusion*, w: *Social Exclusion: Psychological Approaches to Understanding and Reducing Its Impact*, eds. P. Ricka, J. Eck, Springer International Publishing, New York 2016.

¹⁰ S. Moffatt, N. Glasgow, *How Useful Is the Concept of Social Exclusion When Applied to Rural Older People in the United Kingdom and the United States?*, „Regional Studies” 2009, vol. 43, issue 10, s. 1291–1303.

wykluczenie społeczne zagraża czterem podstawowym potrzebom ofiary i powoduje dążenie jednostki do ich odzyskania. Do zagrożonych przez wykluczenie potrzeb Williams zalicza: samoocenę, sens życia, poczucie przynależności oraz poczucie kontroli¹¹. Opierając się na tej koncepcji, Gili, Williams i Beer podkreślają, że należy dokonać podziału wykluczenia społecznego na dwie kategorie: odrzucenie niejednoznaczne oraz wyraźne, spośród których to drugie będzie miało większe konsekwencje dla potrzeb oraz emocji jednostki, a tym samym powinno być traktowane jako bardziej wyniszczające¹².

Przemoc w rodzinie jest bezpośrednim szkodzeniem rozwojowi osobowości¹³. Rodzina pochodzenia jest przestrzenią, w której tworzą się wzorce, przenoszone do późniejszych relacji. To w nich ujawniają się silnie zakorzenione, często uwarunkowane przez relację z rodzicami, cechy osobowości. Te same czynniki wydają się decydować w sposób bezpośredni o ryzyku wykluczenia społecznego kobiet krzywdzonych i ich rodzin; wiąże się również z niektórymi stereotypami na temat przemocy.

Metodologia badań własnych

Celem badań przedstawionych w niniejszej publikacji było określenie czynników ryzyka mogących prowadzić do wykluczenia społecznego kobiet – ofiar przemocy w rodzinie.

Na podstawie literatury przedmiotu można wysnuć wniosek, że czynników ryzyka należy poszukiwać w szeroko rozumianej strukturze osobowości kobiet doświadczających przemocy, w skład której wchodzi styl radzenia sobie ze stresem oraz poziom lęku przeżywanego przez ofiary. Za czynnik ryzyka uznano także doświadczenie przemocy w rodzinie pochodzenia, które wpływa na późniejszy rozwój osobowości jednostki¹⁴. Założenia te ujęto w następujących hipotezach:

1. Istnieją różnice w cechach osobowości ofiar przemocy w rodzinie i osób przemocy takiej niedoświadczających.
2. Istnieją różnice w poziomie lęku, ujmowanym jako cecha, pomiędzy kobietami-ofiarami przemocy w rodzinie a kobietami jej niedoświadczającymi.
3. Istnieją różnice w stylach radzenia sobie ze stresem ofiar przemocy w rodzinie i osób nie mających takich doświadczeń.

¹¹ K. Williams, *Ostracism: A Temporal Need Threat Model*, „Advances in Experimental Social Psychology” 2009, vol. 41, s. 275–314.

¹² G. Freedman, K.D. Williams, J.S. & Beer, *Softening the Blow of Social Exclusion: The Responsive Theory of Social Exclusion*, „Frontiers in Psychology” 2016, vol. 7, no. 1570.

¹³ M. Skwarek, *Przemoc wobec kobiet w rodzinie – perspektywa społeczno-polityczna*, „Praca Socjalna” 2001, nr 4, s. 44–52.

¹⁴ J. Messing, J. Thaller, T. Thaller, *Intimate Partner Violence Risk Assessment: A Primer for Social Workers*, „British Journal of Social Work” 2014, vol. 45, no. 6, s. 1804–1820.

W badaniu wzięły udział dwie grupy kobiet: pierwszą tworzyły ofiary przemocy w środowisku domowym, a drugą osoby niedoświadczające jej w swojej przestrzeni domowej. Osoby badane zaliczano do właściwej grupy poprzez weryfikowanie ich sytuacji pytaniem o informację, czy w rodzinie wszczęta jest procedura „Niebieskiej Karty”. Do badania kwalifikowano osoby, które aktualnie lub w czasie trzech ostatnich miesięcy doświadczały przemocy w rodzinie.

Na grupę badaną składało się łącznie 80 kobiet, podzielonych na dwie podgrupy. Do pierwszej zaliczono przedstawicielki dwóch podgrup: kobiety w wieku 20–60 lat, podopieczne Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Krakowie Filia nr 7, oraz klientki Powiatowego Ośrodka Interwencji Kryzysowej w Chrzanowie. Kobiety te były dotknięte przemocą w rodzinie ze strony swoich partnerów, wszystkie pozostawały w kontakcie ambulatoryjnym z ośrodkami. Kierowano się przekonaniem, że przebywanie badanych w hostelu ośrodka lub w Ośrodku dla Ofiar Dotkniętych Przemocą może być zmienią wpływającą na stan emocjonalny i ogólny dobrostan psychiczny. Ofiary przemocy w warunkach pobytu w hostelu Ośrodka Interwencji Kryzysowej są odizolowane od sprawcy, otoczone opieką, poddane działaniom wspierającym i psychoedukacyjnym, jak również osadzone w okresie dzielącym je od ostatniego incydentu przemocy oraz poczucia rzeczywistego i aktualnego zagrożenia ze strony partnera, co mogłoby zniekształcić rzeczywisty poziom ich funkcjonowania.

Grupę kontrolną stanowiło 40 kobiet wyłonionych spośród tych, które nie doświadczyły przemocy w rodzinie. W grupie kontrolnej znajdowały się przedstawicielki studiów psychologicznych oraz pracowników socjalnych. Wiek kobiet z grupy kontrolnej zawierał się w przedziale 20–60 lat. W ankiecie socjodemograficznej zawarte zostały pytania związane z aktywnością zawodową kobiet, która może mieć związek z zależnością od sprawcy przemocy. Grupa kontrolna została przebadana tymi samymi narzędziami, co grupa kobiet doświadczających przemocy: ankietą socjodemograficzną, Inwentarzem Osobowości NEO-FFI, Inwentarzem Stanu i Cechy Lęku STAI, a także Kwestionariuszem Radzenia Sobie w Sytuacjach Kryzysowych CISS.

Autorska ankieta socjodemograficzna stanowiła tło dla właściwych badań cech składających się na portret osobowościowy kobiet-ofiar przemocy w rodzinie. Ankieta przewidywała pozyskanie informacji na temat wieku, wykształcenia, stanu cywilnego, aktualnego miejsca zamieszkania, form doświadczanej przemocy, informacji o doświadczaniu przez respondentkę ankiety przemocy w rodzinie pochodzenia, częstotliwości doświadczanej przemocy, sytuacji zawodowej (zatrudniona/bezrobotna) oraz informacji na temat posiadania dzieci.

Inwentarz Osobowości NEO-FFI jest narzędziem służącym do pomiaru cech osobowości w oparciu o teorię pięcioczynnikowego modelu osobowości Costa i McCrae: neurotyczności, ekstrawersji, otwartości, ugodowości oraz su-

mienności. Przed przystąpieniem do badań rozważono wykorzystanie w tym celu kwestionariusza NEO-PI-R, pozwalającego na zbadanie dyskretnych różnic między badanymi osobami w szczegółowym poziomie każdego z pięciu wymiarów osobowości w oparciu o podskalę każdego z nich, jednak z uwagi na konieczność przeprowadzenia badań czterema narzędziami, a także ze względu na czas badania oraz ilość itemów, zdecydowano o zastosowaniu podstawowej wersji narzędzia – NEO-FFI – w celu zapobieżenia nadmiernemu poznawczemu obciążeniu osób badanych, co mogłoby mieć dodatkowy wpływ na wyniki analiz, stając się niepożądaną zmienną w prowadzonych pomiarach.

Inwentarz Stanu i Cechy Lęku STAI stanowi polską adaptację amerykańskiego kwestionariusza STAI (State-Trait Anxiety Inventory) autorstwa C.D. Spielbergera, R.L. Gorsucha oraz R.E. Lushene'a z 1970 roku, służącej jako narzędzie do przesiewowego badania mającego na celu wyłonienie osób o bardzo niskim i bardzo wysokim natężeniu lęku, interpretowanego jako stała dyspozycja wewnętrzna. Narzędzie traktuje zjawisko lęku jako L-stan oraz L-cechę, przy czym L-stan rozumiany jest jako świadome postrzeganie napięć oraz obaw przy jednoczesnym pobudzeniu autonomicznego układu nerwowego. Tym, co charakteryzuje L-stan, jest duża zmienność pod wpływem czynników zagrażających. Lęk rozumiany jako (L-cecha) oznacza predyspozycję do podatności na rozpoznawanie różnych sytuacji jako subiektywnie zagrażające i odpowiadanie na nie stanami lęku, nieproporcjonalnie silnymi w stosunku do obiektywnego zagrożenia, co ma charakter wyuczony.

Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Kryzysowych CISS pozwala na zbadanie indywidualnego stylu radzenia sobie w sytuacjach stresujących, trudnych, kryzysowych, wskazując na trzy główne style: styl skoncentrowany na zadaniu (SSZ), styl skoncentrowany na emocjach (SSE) oraz styl skoncentrowany na unikaniu (SSU). Ostatnia skala – styl radzenia sobie skoncentrowany na unikaniu – posiada dwie podskale, a zatem rozbity został na dwa kierunki działań: poszukiwanie kontaktów towarzyskich (PKT) oraz angażowanie się w czynności zastępcze (ACZ). SSE najsilniej związany jest z lękiem, dlatego że lęk wiąże się z silnymi negatywnymi emocjami, co może dać obraz w badaniu osób narażonych na doświadczanie lęku spowodowanego sytuacją przemocy.

Wyniki poszczególnych podskal kwestionariusza NEO-FFI nie miały rozkładu normalnego w analizowanych grupach, a więc analizę przeprowadzono za pomocą testu Manna-Whitney'a. Wyniki uzyskane w kwestionariuszach STAI oraz CISS miały rozkład normalny, z tego względu do analizy danych zastosowano test t-Studenta dla prób niezależnych. Za istotny uznano wynik na poziomie $>0,05$.

Wyniki badań własnych

Uzyskane wyniki badań zawarto w tabeli 1. Dla większej przejrzystości zamieszczono w niej tylko wyniki istotne statystycznie. Ofiary przemocy były bardziej neurotyczne niż grupa kontrolna, jak również wykazywały mniejszą ekstrawersję i mniejszą otwartość na doświadczenia, nie różniły się natomiast istotnie od grupy kontrolnej poziomem ugodowości i sumienności. Wyniki istotne statystycznie oznaczono pogrubioną czcionką.

Tabela 1. Różnice w cechach osobowości w obu grupach osób badanych

NEO-FFI	Grupa	Średnia	SD	Mediana	Min	Max	Q1	Q3	P
Neurotyczność	Ofiary przemocy	28,51	9,48	26	8	44	23	37	p<0,001
	Grupa kontrolna	17,1	6,43	17	3	32	15	21,25	
Ekstrawersja	Ofiary przemocy	20,49	8,76	21	7	36	12,5	28	p<0,001
	Grupa kontrolna	29,2	8,43	29	6	45	22,75	36	
Otwartość	Ofiary przemocy	22,08	9,61	21	6	40	15	28	p=0,007
	Grupa kontrolna	27,73	8,06	27,5	12	45	22,75	31,75	
Ugodowość	Ofiary przemocy	33,26	6,34	32	18	44	29	37,5	p=0,644
	Grupa kontrolna	33,85	5,84	33,5	23	47	30	37	
Sumienność	Ofiary przemocy	31,72	7,65	30	21	48	25	37	p=0,1
	Grupa kontrolna	34,25	6,21	33,5	25	60	30	37,25	

Tabela 2. Różnice w stylach radzenia sobie ze stresem w obu grupach osób badanych

CISS	Grupa	Średnia	SD	Mediana	Min	Max	Q1	Q3	P
SSZ	Ofiary przemocy	50,13	10,36	50	23	66	43	60,5	p<0,001
	Grupa kontrolna	58,48	8,65	58	39	75	53	62,75	
SSE	Ofiary przemocy	44,23	8,61	43	27	64	38,5	49,5	p=0,012
	Grupa kontrolna	38,92	9,62	39,5	20	63	32,75	45	

Powyższa tabela wskazuje na różnice w stylu radzenia sobie ze stresem w grupach badanych: ofiary przemocy istotnie statystycznie częściej niż grupa kontrolna skupiały się na emocjach. Kobiety-ofiary istotnie statystycznie mniej niż grupa kontrolna w sytuacji stresowej skupiały się na zadaniu. Kobiety doświadczające przemocy w środowisku rodzinnym nie różniły się istotnie od grupy kontrolnej stosowaniem stylu skupionego na unikaniu i jego podstylów: poszukiwania kontaktów towarzyskich i angażowania się w czynności zastępcze (p>0,05).

U ofiar przemocy lęk jako stan oraz lęk jako cecha były istotnie statystycznie bardziej nasilone niż w grupie kontrolnej (p<0,05; mediany wyższe u ofiar przemocy).

Tabela 3. Różnice międzygrupowe w zakresie L-stan i L-cecha

STAI	Grupa	Średnia	SD	Mediana	Min	Max	Q1	Q3	P
Lęk jako stan	Ofiary przemocy	44,82	12,01	44	26	74	36	52,5	p<0,001
	Grupa kontrolna	33,48	7,93	33	20	61	29	37	
Lęk jako cecha	Ofiary przemocy	48,77	10,84	48	11	66	41,5	57,5	p<0,001
	Grupa kontrolna	38,08	8,49	37,5	23	58	32,25	45	

Dyskusja

Uzyskane wyniki badań wskazują na istotne statystycznie różnice w obrębie cech osobowości, stylów radzenia sobie ze stresem oraz lęku. Pozostają w zgodzie z wcześniejszymi badaniami, które podkreślały negatywne konsekwencje przemocy w rodzinie dla funkcjonowania fizycznego i psychicznego ofiar. Do czynników ryzyka można zaliczyć wysoki poziom neurotyczności oraz niski ekstrawersji i otwartości na doświadczenia. Taka konfiguracja cech będzie utrudniać sięganie po wsparcie społeczne, które powinno być kluczowym elementem radzenia sobie w sytuacji agresji partnera. W badanej grupie ofiar przemocy częściej w porównaniu z grupą kontrolną znajdowały się osoby introwertywne, co wiązać się może bezpośrednio z posiadaną liczbą potencjalnych zasobów społecznych mogących wziąć udział w procesie pomocowym na rzecz wychodzenia z roli ofiary przemocy w rodzinie, a która może być mniejsza niż u osób ekstrawertywnych, posiadających bogatsze kontakty społeczne. Taki układ cech tłumaczy również silną zależność od partnera i nieumiejętność sprzeciwienia się jego działaniom. Osoby te będą miały tendencję do nieujawniania swoich problemów, wycofywania się i równoczesnego nieszukania nowych rozwiązań. Z tego powodu mogą tkwić w schematach, nie podejmując próby przerwania patologicznej relacji. Pytaniem otwartym jest, czy wyższy poziom neurotyczności stanowi w grupie ofiar przemocy przyczynę czy skutek trwania w przemocowym związku. Bez wątplenia większy niż u osób z grupy kontrolnej poziom neurotyczności wskazywać może na trudności kobiet doświadczających przemocy w rodzinie w radzeniu sobie z utrzymującymi się dłużej trudnymi stanami emocjonalnymi związanymi z lękiem, co koresponduje z nasilonym lękiem jako stanem emocjonalnym i lękiem jako cechą. Przeżywanie lęku i rozpamiętywanie niepowodzeń, typowe dla osób z wysokim poziomem neurotyzmu, może znacząco wpływać na styl radzenia sobie ze stresem. Przejawiać się to może występującym częściej niż w grupie kontrolnej stylem radzenia sobie ze stresem zorientowanym na emocje.

Ofiary przemocy częściej stosują strategie skoncentrowane na emocjach, co oznacza, że skupiają się na radzeniu sobie z napięciem i negatywnymi odczuciami związanymi z sytuacją. Rzadziej podejmują działania zmierzające do uporania się z samą sytuacją, co pozostaje w związku z wysokim poziomem

neurotyczności i niską otwartością na doświadczenia, które powodują trudności w poszukiwaniu alternatywnych rozwiązań zaistniałej sytuacji. Może to być podyktowane także faktem, że przemoc, budząca poczucie zagrożenia, oddziałuje na sferę emocjonalną jednostki znajdującej się w poczuciu zagrożenia, co może przerodzić się w dwie proste reakcje: walkę lub ucieczkę, zmierzające do zagwarantowania jednostce realizacji podstawowego zadania, jakim jest jej przetrwanie.

Wysoki poziom lęku jako cechy nasila wcześniej wskazane zachowania, uniemożliwiając adekwatne działanie w trudnej sytuacji. Wysoki poziom lęku jako stanu wydaje się być efektem pozostawania w relacji z partnerem stosującym przemoc. W połączeniu z niższą otwartością na doświadczenia może być powiązany z umiejętnością nabywania zasobów służących rozwiązywaniu sytuacji oraz z tendencją do elastyczności w działaniu, co pozwalałoby na lepszą adaptację jednostek do zmiany ich okoliczności życiowych. Ofiary przemocy mogą mieć zatem większy lęk przed porażką i z tego powodu rzadziej podejmować działania zmierzające do zmiany.

Badania nie wykazały istotnych różnic międzygrupowych w poziomie sumiennosci, co może być podyktowane faktem, że większość spośród badanych kobiet doświadczających przemocy w rodzinie reprezentuje grupę podopiecznych Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej. Cechą kobiet korzystających z pomocy tych ośrodków jest prawdopodobnie wyuczona bezradność, która może być czynnikiem wtórnie obniżającym poziom sumiennosci w dynamicznej strukturze osobowości. Podobnie doświadczanie przemocy może dezorganizować poziom funkcjonowania badanych, jak również demotywować w procesie podejmowania decyzji o dokonywaniu zmian w swojej sytuacji życiowej. Ponadto kobiety doświadczające przemocy doświadczyć mogły obniżenia dwóch istotnych umiejętności adaptacyjnych, czyli zdolności do samoorganizowania się i konsekwentnego dążenia do wyznaczonych przez siebie celów, co sprzyja bierności podtrzymującej relacje ze sprawcą przemocy.

Wymienione czynniki ryzyka rozumieć można jako składowe potencjału umożliwiającego zapobieganie wykluczeniu społecznemu z powodu przemocy w rodzinie. Korzystanie z sieci wsparcia w połączeniu z wiedzą na temat szkodliwości występowania przemocy w rodzinie, a także umiejętność oszacowania ryzyka wystąpienia zagrożenia agresją podczas wchodzenia w poszczególne relacje oraz podejmowanie konstruktywnych działań na rzecz zmiany trudnej sytuacji związanej z przemocą mogą podnieść jakość życia tych osób. Kluczowym przedsięwzięciem, jak wskazują wyniki badań, są jednak działania związane z aktywizacją ofiar przemocy oraz działaniem proaktywnym ograniczającym ryzyko wykluczenia społecznego tychże. Wiedza ta stanowi wyzwanie dla pracowników służb społecznych, wymuszając na nich większą aktywność i wychodzenie z właściwą pomocą.

Zagadnienie wymaga jednak dalszej eksploracji. Wydaje się zasadnym kontynuowanie badań w tym obszarze, podobnie jak istotne jest zwiększenie reprezentatywności grup badawczych. Do ciekawych wniosków może doprowadzić rozważenie kontekstu związku płci z doświadczaniem przemocy. Przyjmuje się, że głównie kobiety stają się ofiarami przemocy w rodzinie, jednak, jak pokazują statystyki, ofiarami przemocy ze strony i kobiet, i mężczyzn padają również mężczyźni. Płeć może predysponować do przyjęcia określonych postaw czy zachowań związanych z wymogami kulturowymi, wzorcami ról społecznych i wynikającymi stąd oczekiwaniami wobec jednostki, przejawianymi w procesie pierwotnej i wtórnej socjalizacji, niepozostającej bez znaczenia dla rozwoju osobowości. Powyższe związane jest ze stereotypem na temat przemocy, wskazującym wyłącznie kobiety jako ofiary przemocy w rodzinie.

Uzyskane wyniki otwierają jednoznacznie przestrzeń do kolejnych badań nad problematyką osobowości kobiet będących ofiarami przemocy w środowiskach domowych. Ukazanie trzech najważniejszych czynników ryzyka jednostki doświadczającej przemocy w środowisku domowym – osobowości, stylów radzenia sobie ze stresem oraz lęku – może pomóc w zrozumieniu mechanizmów predysponujących jednostkę do wejścia w proces wykluczenia społecznego i stereotypizacji ofiar przemocy z powodu trwania w tym trudnym dla nich kryzysie sytuacyjnym.